

ORIGINAL ARTICLE

Exploring the Historical Thresholds of Shiraz Through the Eyes of Foreign Travelers from the Beginning of the Safavid Era to the End of the Qajar Period

Fatemeh Mokhtari^۱, Sahand Lotfi^{۲*}, Mahsa Sholeh^۳, Seyed Mohammad Hossein Zakeri^۴

۱. M.A.Student, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

۲. Associate Prof., Department of Urban Planning and Design, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

۳. Associate Prof., Department of Urban Planning and Design, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

۴. Associate Prof., Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Correspondence:

Sahand Lotfi

Email: slotfi@shirazu.ac.ir

Received: ۰۷ Mar ۲۰۲۰

Accepted: ۲۸ May ۲۰۲۰

How to cite

Mokhtari, F., Lotfi, S., Sholeh, M. & Hossein Zakeri, S.M. (۲۰۲۰).

Exploring the Historical Thresholds of Shiraz Through the Eyes of Foreign Travelers from the Beginning of the Safavid Era to the End of the Qajar Period. *Iran Local Histories*, ۱۳(۲), ۱۰۱-۱۶۹.

(DOI:

[10.30473/lhst.2026.73947.2984](https://doi.org/10.30473/lhst.2026.73947.2984))

ABSTRACT

This study examines the historical thresholds of Shiraz as perceived by foreign travelers from the beginning of the Safavid era through the end of the Qajar period. By focusing on the natural and built elements that shaped these entrances, the research explores how thresholds influenced the city's urban identity and symbolic boundaries across the Safavid, Afsharid, Zand, and Qajar dynasties. Utilizing a documentary-analytical method and qualitative content analysis via ATLAS.ti software, ۲۰ travelogues were meticulously selected and analyzed to provide a unique perspective on the city's spatial evolution and cultural resonance. The findings reveal that travelers' perceptions were framed by a dynamic interplay between the natural geography—including the encircling mountains, lush vegetation, and peripheral gardens—and man-made structures such as gates, city walls, domes, and cemeteries. These elements functioned not only as physical markers but as evocative gateways to the broader cultural and historical experiences of Shiraz. Furthermore, the research highlights how the gradual destruction and transformation of these thresholds, particularly the significant alterations occurring during the Qajar period, profoundly changed the city's urban landscape and its historical identity. By comparing accounts across four key historical periods, the study demonstrates that these entrances were vital to the external understanding of Shiraz's legacy. Ultimately, this analysis enriches our understanding of how historical thresholds acted as both physical and symbolic transitions, reflecting the city's evolving identity through the eyes of external observers and documenting a sense of loss for its altered state over time.

KEYWORDS

Historical thresholds, Shiraz, foreign travelers, travelogues, qualitative analysis.

Extended Abstract

Exploring the Historical Thresholds of Shiraz Through the Eyes of Foreign Travelers from the Safavid to Qajar Periods

Introduction

Shiraz, one of Iran's most historic and culturally vibrant cities, has long attracted the curiosity of foreign travelers and explorers. Its distinctive geographical setting, rich historical background, and the unique interplay between natural and built elements have endowed the city with an exceptional urban character that deeply impressed visitors. Within this context, the concept of "urban thresholds", as both physical and symbolic interfaces between the outside world and the inner city, shaped travelers' first impressions and perceptions of Shiraz's identity. These thresholds, unique to Shiraz, were not merely city gates, but symbolic boundaries signifying a passage from the profane realm beyond to the sacred and cultural domain within.

Throughout its history, Shiraz experienced profound political and social transformations, from the grandeur of the Safavid era to the decline evident in the late Qajar period. These changes left discernible traces on the city's morphology, particularly on its entrance landscapes. Such transformations are vividly reflected in travelogues written by European visitors, which provide invaluable insights into how the city's image was perceived, imagined, and narrated across time. Despite numerous studies on travel accounts and Iranian city gates, a systematic, interpretive, and diachronic investigation of Shiraz's historical thresholds has remained largely overlooked. Previous research has either offered general descriptions of travelogues or focused narrowly on architectural aspects, without exploring the multifaceted symbolic and experiential meanings of these urban thresholds.

The present study addresses this research gap by examining how Shiraz's historical thresholds were represented in foreign travelogues between the Safavid and Qajar periods. Rather than treating thresholds merely as architectural artifacts, the study employs the notion of the "threshold" as an analytical lens for understanding how spatial perception, cultural symbolism, and sensory experience converge to shape the city's image in the minds of outsiders.

Methodology

The central research question, which underpins the significance of this study, is: how were the historical thresholds of Shiraz represented in the accounts of foreign travelers from the Safavid to the Qajar periods, and how did these representations influence their perception of the city's identity? This question is crucial as it not only guides our research but also sheds light on the role of these thresholds in shaping the city's historical and cultural identity. In this study, 'thresholds' refer to a broad range of entry-related spaces and features, including city gates, natural landscapes on the city's outskirts, and other markers of first encounter with Shiraz. This comprehensive definition enables an integrated analysis of both physical and symbolic aspects of the urban edge, providing a clear framework for our research.

Methodologically, the research adopts a qualitative, historical-documentary approach. The corpus includes all extant travelogues authored by foreign travelers who visited Shiraz during the specified timeframe. Of 47 identified travel accounts, 10 were selected for detailed analysis based on the richness and direct relevance of their descriptions of the city's thresholds.

Data analysis was carried out in two main stages:

1. Qualitative content analysis, aimed at extracting key themes, meanings, and descriptive units related to the experience of arrival and urban entry.
2. Computer-assisted analysis using Atlas.ti, enabling systematic coding, categorization, and visualization of semantic networks between natural and built elements.

This interpretive approach, combining historical inquiry with qualitative content analysis, allowed for the identification of latent meanings and travelers' lived experiences as they crossed into the city's symbolic and spatial boundaries.

Findings

The analysis revealed that travelers' descriptions of Shiraz's thresholds can be divided into two main domains: natural geography and built structures.

• Natural Elements:

The surrounding mountains of the Shiraz plain, lush orchards, towering cypress and plane trees, and fertile landscapes dominate the accounts. Travelers frequently praised the pure air, fragrant wildflowers, and the vivid colors of the scenery, often depicting the approach to Shiraz as a passage "from dryness to paradise." These depictions highlight that nature was not merely a scenic backdrop but an integral part of the sensory and emotional experience of entering the city.

• Built Elements:

Among the city's gates, Qur'an Gate, Isfahan Gate, Sa'di Gate, Baghshah Gate, and Qassabkhaneh Gate, the Qur'an Gate emerged as the most iconic threshold, both spatially and symbolically. Located at the entrance of the Allah Akbar Gorge and distinguished by the Qur'an placed above it, it represented the passage from the profane world to the sacred cultural realm of Shiraz.

A comparative analysis of travelogues across different periods demonstrates a clear evolution. While Safavid accounts describe monumental, well-embellished gates symbolizing urban prestige, later accounts from the Afsharid and Qajar periods reveal a state of deterioration and neglect. This decline mirrored the city's broader socio-political transformations.

The findings further show that thresholds fulfilled multiple functional and symbolic roles, defensive and administrative (with guards and regulated gate hours), social and economic (as places of gathering and trade control), and cultural or ritualistic (as points of symbolic transition). Thus, they operated not as mere transit points but as multifunctional and meaningful urban spaces.

Discussion

These findings align with earlier studies that emphasize the significance of natural landscapes and gardens in shaping Shiraz's historic image, while also reaffirming the symbolic importance of city gates as urban markers of identity. What distinguishes this study is its integrated interpretation of these aspects through the unifying concept of the "threshold," tracing its transformation across four historical phases.

A diachronic comparison of the travelogues clearly reveals how wars, dynastic transitions, and neglect of urban heritage during the Qajar period led to the physical and symbolic erosion of thresholds—and, consequently, to a diminished external image of the city. The contrast between Safavid accounts (which, despite some signs of decay, still evoke grandeur) and Qajar narratives (dominated by descriptions of ruin and abandonment) underscores the deep interrelation between political stability, urban form, and cultural perception.

Nevertheless, the study acknowledges the limitations inherent in travel narratives: they reflect the travelers' cultural background, personal motives, and literary conventions. As such, their descriptions must be interpreted critically and contextually. Moreover, the lack of systematic use of contemporary visual sources, such as paintings or early photographs, constitutes another limitation that future studies could address through interdisciplinary approaches combining textual and visual analysis.

Conclusion

The research concludes that the historical thresholds of Shiraz served as transitional spaces mediating between nature and culture and between the city's outer and inner realms. Their composite structure, mountains, gardens, cypresses, domes, and gates, produced a multisensory and symbolic experience that profoundly shaped foreign travelers' perceptions of Shiraz as a place of beauty, sanctity, and refinement. The gradual destruction of these thresholds, particularly during the Qajar period, directly contributed to the fading of the city's idealized image in travelers' accounts. This underscores the critical importance of preserving and revitalizing urban thresholds—not only as physical heritage, but also as carriers of collective memory and cultural identity. The urgency of this task cannot be overstated.

From a practical perspective, the study offers valuable insights for urban designers, landscape architects, and heritage planners, emphasizing the need to revive the concept of the entry sequence in contemporary urban regeneration. Reinterpreting historical thresholds and integrating natural and built identity markers can enrich cultural tourism experiences and reinforce Shiraz's historical narrative in the collective imagination.

Future research could expand upon this foundation by combining field surveys, oral histories, and comparative studies of urban thresholds in other Iranian cities. Such inquiries would deepen the understanding of shared and distinctive patterns in the spatial and cultural representation of thresholds across Iranian urban heritage. Ultimately, reimagining this concept within contemporary urbanism may help restore the lost dialogue between urban form and cultural perception.

KEY WORDS

Historical thresholds, Shiraz, foreign travelers, travelogues, qualitative analysis.

«مقاله پژوهشی»

واکاوی آستانه‌های تاریخی شیراز از منظر سیاحان خارجی از آغاز صفویه تا پایان قاجاریه

فاطمه مختاری^۱، سهند لطفی^{۲*}، مهسا شعله^۳، سیدمحمدحسین ذاکری^۴

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی آستانه‌های تاریخی شهر شیراز از منظر سیاحان خارجی از آغاز صفویه تا پایان قاجاریه پرداخته است. این تحقیق به منظور تحلیل تأثیرات طبیعی و مصنوعی آستانه‌ها در شکل‌دهی تصورات سیاحان از شیراز، با تکیه بر منابع دست‌اول مانند سفرنامه‌ها انجام شده است. هدف اصلی، شفاف‌سازی جایگاه آستانه‌ها در ورودی‌های شهری و تأثیر آن‌ها بر درک سیاحان از هویت شهری شیراز در چهار دوره تاریخی مهم ایران است. برای دستیابی به این هدف، از روش اسنادی-تحلیلی و تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. داده‌ها از سفرنامه‌های مختلفی که در دوره‌های مورد نظر نوشته شده‌اند، استخراج و تحلیل شده‌اند. از مجموع ۴۲ سفرنامه گردآوری شده، ۲۵ سفرنامه که حاوی اطلاعات مرتبط با آستانه‌ها و ورودی‌های شهر شیراز بودند، انتخاب و مورد بررسی دقیق قرار گرفتند. تحلیل محتوای داده‌ها، با استفاده از نرم افزار Atlas.ti انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که سیاحان در توصیف آستانه‌های شیراز بر جغرافیای طبیعی اطراف شهر و عناصر مصنوعی که دست بشر ساخته است، توجه ویژه‌ای داشته‌اند. جغرافیای طبیعی، به‌ویژه کوه‌های اطراف دشت شیراز و پوشش گیاهی و باغ‌هایی که در پیرامون شهر قرار دارند، نقش برجسته‌ای در توصیف منظر شهر ایفا می‌کنند. در کنار این، عناصر مصنوعی نظیر دروازه‌ها، گنبدها و گورستان‌های اطراف شهر به‌عنوان نمادها و مرزهای ورودی شهر، در ذهن مسافران تصویری خاص و معنادار از شیراز به‌وجود می‌آوردند. این بررسی‌ها همچنین به‌وضوح تأثیر تخریب‌ها و تغییرات دروازه‌ها در دوره‌های بعدی، به‌ویژه در دوره قاجار، بر منظر شهری و هویت شیراز اشاره می‌کنند.

واژه‌های کلیدی

آستانه‌های تاریخی، شیراز، سیاحان خارجی، سفرنامه‌ها، تحلیل محتوای کیفی.

۱. کارشناس ارشد مطالعات معماری ایران، بخش معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
۲. دانشیار، بخش شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
۳. دانشیار، بخش شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
۴. دانشیار، بخش معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

نویسنده مسئول:

سهند لطفی

رایانامه: slotfi@shirazu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

استناد به این مقاله:

مختاری، فاطمه؛ لطفی، سهند؛ شعله، مهسا و ذاکری، سید محمد حسین (۱۴۰۴). واکاوی آستانه‌های تاریخی شیراز از منظر سیاحان خارجی از آغاز صفویه تا پایان قاجاریه. فصلنامه علمی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران، ۱۳(۲)، ۱۵۱-۱۶۹.

(DOI: ۱۰.۳۰۴۷۳/Ihst.۲۰۲۶.۷۳۹۴۷.۲۹۸۴)

مقدمه

شیراز در طول تاریخ مقصد بسیاری از سیاحان و گردشگران خارجی بوده است. هر کسی که به ایران سفر کرده، یا به‌طور مستقیم از این شهر دیدن کرده، در یادداشت‌های خود به توصیف آن پرداخته است. یوشیدا ماساهارو شیراز را به پرده سیاه‌قلم چینی هوکوشیوگا تشبیه و از طبیعت و اقلیم زیبای پیرامون آن به نیکی یاد کرده است (ماساهارو، ۱۳۷۳، ص ۱۱۳). شیراز علاوه بر زیبایی‌های طبیعی، از تاریخچه‌ای غنی برخوردار است؛ به‌طوری‌که بسیاری از سیاحان برای بازدید از میراث تاریخی و فرهنگی به آن سفر کرده‌اند. آوازه باغ‌های شیراز و سروهای سر به فلک کشیده آن، مقبره‌های تاریخی پادشاهان، علما و شاعران بزرگ، مساجد و مدارس با معماری‌های خاص و کاشی‌کاری‌های چشم‌نواز، خانه‌ها و تزئینات آن‌ها، و دیگر آثار و بناهای تاریخی این شهر، همگی در نوشته‌های سیاحان به زیبایی به تصویر کشیده شده‌اند. خصوصاً از سمت تنگه الله‌اکبر، دورنمای دروازه دشت شیراز، مسافر با مناظری فراموش‌نشده‌ی روبه‌رو می‌شود و به دلیل زیبایی این بخش از شهر و هوای دلنشین دشت شیراز، فریاد الله‌اکبر سر داده و خدا را برای خلق این زیبایی‌ها شکر می‌کند (Hedin, ۱۹۲۵, p. ۳۵).

در این پژوهش به بررسی آستانه‌های ورودی و دروازه‌های شهر شیراز در سفرنامه‌ها پرداخته شده است. سفرنامه‌ها دست‌نوشته‌هایی هستند که نویسندگان آن‌ها به‌طور شخصی و براساس تجربیات خود، سفرهایشان را توصیف می‌کنند. این نوشته‌ها شامل توصیف مکان‌های دیدنی، اطلاعات تاریخی و فرهنگی مرتبط با مناطق مختلف، تجربیات شخصی و شرح رویدادهای سفر هستند که غالباً به‌صورت روزنوشت، روزنامه و کتاب منتشر می‌شوند. فارغ از کم‌وکاست‌های محتوایی یا روش تألیف، این نوشته‌ها از جمله اسناد معتبر در پژوهش‌های تاریخی و منابع دست اول برای بررسی جوامع مختلف به‌شمار می‌آیند (اعطا و همکاران، ۱۳۹۹، صص ۲۵۰-۲۵۲). سفرنامه‌ها کمک شایانی به درک تاریخ و فرهنگ یک منطقه، کشور یا شهر می‌کنند و اطلاعات ارزشمندی درباره جزئیات زندگی، جاذبه‌های گردشگری و ویژگی‌های محیطی نظیر آب‌وهوا و وضعیت راه‌ها ارائه می‌دهند. برای رسیدن به سفرنامه‌هایی مرتبط با موضوع پژوهش، لازم بود تمامی سفرنامه‌های موجود در بازه زمانی مورد نظر بررسی شوند. پس از استخراج اطلاعات مورد نیاز، تلاش شد تا با استفاده از تحلیل محتوای کیفی، به پرسش پژوهش پاسخ داده شود؛ مبنی بر اینکه آستانه‌های تاریخی شیراز از منظر سیاحان خارجی در دوره‌های تاریخی به چه صورت بوده است؟

پیشینه پژوهش

پژوهش حاضر را می‌توان از دو جنبه در راستای بررسی پیشینه پژوهش تحلیل کرد: نخست، پژوهش‌هایی که به خوانش سفرنامه‌ها پرداخته‌اند و دوم، تحقیقاتی که به مطالعه دروازه‌ها و آستانه‌های ورودی شهرهای تاریخی اختصاص دارند. اکبری و علائی (۱۴۰۳) در مقاله "بررسی محتوایی سفرنامه‌های عصر قاجار"، به استخراج و بررسی موضوعات و مضامین مشترک در سفرنامه‌های این دوره پرداخته و با بررسی محتوایی، ویژگی‌ها و مضامین مشترک در آن‌ها را آشکار ساخته است. اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی اخلاق اجتماعی ایرانیان در سفرنامه‌های اروپایی در دوره صفویه و قاجار پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد که برمبنای سفرنامه‌های اروپایی، عوامل ایجاد و استمرار عناصر فرهنگی در ایران بیشتر حاصل شرایط بیرونی ناشی از تحمیل حاکمیت سیاسی و شرایط اجتماعی بوده است تا اینکه محصول صفات درونی افراد باشد. عبدی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله تصویر فرهنگ و تمدن ایرانی در سفرنامه ابودلف با تکیه بر اسناد تاریخی به بازنمایی جاذبه‌های ایران در سفرنامه یاد شده پرداخته می‌شود. نتایج تحقیق حاکی از آن است که تصویر جاذبه‌های طبیعی ایران در سفرنامه ابودلف از بازخورد بیشتری برخوردار بوده و جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی و جاذبه‌های انسان‌ساخت در مراحل بعدی قرار دارند. بهرام‌زاده و دادبخش (۱۳۹۸) در سفرنامه‌ها و سفرنامه‌نویسان دوره صفویه با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی سفرنامه‌های این دوره پرداخته است و اهداف سیاسی و تجاری را از مهم‌ترین دلایل حضور سیاحان دوره صفویه به ایران می‌داند. عاطفه طایفی (۱۴۰۱) در بازخوانی سیر تحولات ابنیه اصفهان براساس نقاشی‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی با بکارگیری روش‌های توصیفی تحلیلی و پژوهش در متن و با تکیه به منابع کتابخانه‌ای پس از شرح مختصری از سفرنامه‌نویسان اروپایی و گراورها و عکس‌های تاریخی آنان به بیان اطلاعات متون مختلف و وضع حال حاضر پرداخته است.

دسته دوم منابع مرتبط با پیشینه پژوهش شامل دروازه‌ها و ورودی‌های شهر است که در شهرهای مختلف ایران مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. شعله (۱۳۸۵) در پژوهش خود تحت عنوان "دروازه‌های قدیم در خاطره جمعی شهر معاصر-ریشه‌یابی رشته‌های خاطره‌ای" به بررسی دروازه‌های شهر قدیم شیراز پرداخته و جایگاه این دروازه‌ها در خاطره جمعی شهر معاصر را تبیین کرده است. رحیم‌زاده و اهری (۱۴۰۰) در مقاله "دروازه در شهرهای سده‌های نخست اسلامی ایران" چیستی دروازه، نسبت دروازه با شهر و حیات

«جداسازی» است. سپس با گذشت زمان، فرد به حالت جدیدی وارد می‌شود و در نهایت به اجتماع بازمی‌گردد. این انتقال میان مرحله اول و آخر به‌عنوان «آستانه» شناخته می‌شود (۲۲-۲۱، Van Genep, ۱۹۶۰, pp.). در بعد مکانی، مناطق مرزی هر شهر می‌توانند به‌عنوان آستانه‌هایی خاص تلقی شوند که قبل از ورود مسافر به شهر، تصاویری را در خاطر وی شکل می‌دهند. آستانه به‌معنای درک لحظه‌ای جو حاکم بر فضای ورودی است و ارتباط نزدیکی با حدود فضایی موجود، مقصد نهایی و مسیری که در ادامه قرار است طی شود، دارد. در حال حاضر، این مفهوم بیشتر به دروازه‌ها و ورودی‌های شهری محدود شده است (تاجیک و کاشانی‌جو، ۱۳۹۹، ص ۴۵). آستانه‌ها و فضاهای ورودی مانند دروازه‌ها خود را به‌عنوان «فضای مرزی» معرفی می‌کنند؛ چراکه مرز میان دو حوزه فضایی متفاوت را آشکار می‌سازند. آستانه یک شهر، فضاهای مختلفی را ایجاد می‌کند که هر یک با دیگری در تعامل هستند و روایت‌هایی از کنترل، آسایش، طرد یا شمول را بیان می‌کنند که نقش این فضاها را در زندگی روزمره نمایش می‌دهند (Stalder, ۲۰۰۹, p. ۷۱).

دروازه‌ها و ورودی‌های شهری در دوران گذشته، اولین برداشت‌های تصویری و نشانه‌های بصری بودند که در ذهن مسافران تشکیل می‌شد. با گذر زمان و رشد و گسترش پهنه شهرها، این ورودی‌ها در محدوده شهر قرار گرفتند. مسافر با ورود به شهر به خوبی متوجه تغییرات در فضای اطراف خود می‌شد و احساس ورود به قلمرو جدید را درک می‌کرد. این احساس در سفرنامه‌ها، به‌ویژه با توجه به توصیف چشم‌اندازهای مربوط به هر شهر، قابل مشاهده است. ورودی شهر زمانی تعریف می‌شود که محدوده شهر، یا همان محیط مصنوع و ساخته‌شده به دست انسان، از قلمرو طبیعت متمایز گردد و فرد احساس کند که در یک فضای جدید و متفاوت قرار دارد. طبق گفته گروتز (گروتز، ۱۳۷۵، ص ۸۹)، «ورودی، اتصال‌دهنده شهر با جامعه فراتر و طبیعت نامحدود است. این فضا می‌تواند معرف شخصیت شهر باشد». در گذشته که ورودی‌های شهر به‌صورت نقطه‌ای بودند، مسافر با عبور از دروازه‌ها و رسیدن به این نقاط خاص، احساس «رسیدن» به شهر را درک می‌کرد. دروازه‌ها، برج‌ها، باروها و خندق‌های اطراف شهر، فضای تشکیل‌دهنده ورودی‌های شهر را شامل می‌شدند. به مرور و با گذشت زمان و تغییر حاکمیت، دروازه‌ها و به دنبال آن ورودی‌های شهر تغییر می‌کردند. شهر شیراز نیز از این امر مستثنی نبوده است و در دوران‌های مختلف تاریخی، دروازه‌های آن تغییر کرده‌اند (جدول ۱).

شهری، و نسبت دروازه با تلقی افراد از شهر و جهان پیرامون، ذیل سه نقش متفاوتی که دروازه می‌تواند به خود بگیرد، بررسی شده است. محمد رضائی ندوشن و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود به تحلیل تأثیر دروازه‌های شهری بر ادراک عابران در شهر قم پرداخته و نشان داده‌اند که مبادی ورودی این شهر تنها به دروازه‌ها محدود نمی‌شده، بلکه شامل حوزه‌ای خطی تا مجموعه حرم حضرت معصومه نیز بوده است. همچنین احمدی و هوایی (۱۳۹۸) در بازشناسی دروازه‌های شهر شیراز در دوره زندیه، مفهوم دروازه‌ها را معرفی کرده و به بررسی دروازه‌های شیراز در دوران زندیه پرداخته‌اند.

پژوهش حاضر، در پی تمایز از این رویکردهای کلی‌نگر، تمرکز خود را بر مفهوم «آستانه‌های ورودی شهر» نهاده است؛ مفهومی که تاکنون به‌صورت مستقیم، تحلیلی و منسجم در متون مرتبط با سفرنامه‌پژوهی واکاوی نشده است. نقطه تمایز اساسی مقاله، رویکردی موضوع‌محور و هم‌زمان ساختارمند است که بر تحلیل بازنمایی آستانه‌های تاریخی شیراز در نگاه سیاحان خارجی از دوره صفویه تا قاجاریه متمرکز شده و این آستانه‌ها را نه تنها به‌عنوان عناصر کالبدی، بلکه به‌مثابه مفاهیم فرهنگی و ادراکی درک می‌کند. همچنین تلاش شده است مصادیق آستانه‌ها-اعم از دروازه‌ها، گذرها، منظر طبیعی حاشیه شهر، و نشانه‌های نخستین مواجهه با شهر-به‌صورت جامع و نظام‌مند استخراج و طبقه‌بندی شوند. از این‌رو، هرچند مقاله در امتداد جریان سفرنامه‌پژوهی قرار دارد، اما از حیث تمرکز بر مفهوم «آستانه» به‌مثابه یک ابزار تحلیلی و نیز با تأکید بر شهر شیراز در بازه‌ای تاریخی معین، رویکردی نوین و متفاوت را دنبال می‌کند. بدین ترتیب ضمن بهره‌گیری از میراث مطالعات پیشین، درصدد آن است تا چشم‌اندازی تازه برای تحلیل خوانش‌های سیاحان از فضای شهری، از مسیر درک و بازنمایی آستانه‌ها فراهم آورد.

مبانی نظری

ورودی‌های شهری و آستانه‌ها

کلمه آستانه با معادل انگلیسی Threshold به‌عنوان سرآغاز شهر و مرز یا مدخل آن شناخته می‌شود. آرنولد ون جنپ، هنگامی که برای نخستین بار مفهوم حد و مرز را از دیدگاه انسان‌شناسی مطرح کرد، مناسب گذر را در سه مرحله معرفی نمود: ۱- جداسازی، ۲- آستانه، ۳- تجمع. در این دیدگاه، زمانی که فرد از جامعه حذف می‌شود، به انزوا و تنهایی می‌رود که به‌معنای وقوع مرحله

جدول ۱. دروازه‌های شیراز در دوران تاریخی (منبع: برگرفته از افسر، ۱۳۵۳، صص ۱۱۰-۱۱۵)

دوران تاریخی	دروازه‌ها
آل بویه	درب سلم، کوار، منذر، فهندر، اصطخر، شوشتر، بند آستانه، غسان.
اتابکان	اصطخر، دراک موسی، بیضا، کازرون، سلم، فسا، باب نو، دولت، سعادت.
صفویه	فسا، کازرون، گوسفند، اصفهان، باغشاه، شاه داعی الله، بیضا، خاتون، سعادت، جباچی.
زندیه	اصفهان، باغشاه، کازرون، شاه داعی الله، قصاب خانه، سعدی.
قاجاریه	حصار کریمخانی که از سنگ و آجر و گچ بود در زمان قاجار درهم فرو ریخت و خندق‌های عمیق آن با گل پر شد ولی شش دروازه در جای خود باقی بودند.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به ماهیت تاریخی و اسنادی پژوهش، فرآیند جمع‌آوری داده‌ها به شیوه‌ای اسنادی-تحلیلی انجام شده است. در پژوهش حاضر، هدف اصلی تحلیل مولفه‌های موجود در سفرنامه‌ها و اسناد متنی در مورد «آستانه‌های تاریخی شهر شیراز» در یک بازه زمانی است. در مرحله نخست، منابع اسنادی و کتابخانه‌ای مربوط به سفرنامه‌ها از دوره‌های مختلف تاریخی که به شیراز اشاره کرده‌اند، گردآوری شدند. سپس این سفرنامه‌ها مورد بررسی اولیه قرار گرفت و آن دسته از سفرنامه‌هایی که به‌طور خاص به موضوع ورودی‌ها و دروازه‌های شیراز پرداخته‌اند، انتخاب شدند. پس از شناسایی این منابع، مرحله «متن‌کاوی» آغاز شد. متن‌کاوی به فرآیندی اطلاق می‌شود که طی آن پژوهشگر به جستجو در میان داده‌های متنی می‌پردازد تا اطلاعات مفید و مرتبط را استخراج کند. این فرآیند به‌عنوان ابزاری برای کشف و استخراج داده‌های مورد نظر از میان حجم عظیمی از اطلاعات غیرمنظم و پراکنده به کار گرفته می‌شود و در واقع به معنی کشف دانش جدید از متن‌های موجود است (عایسی، حاتمی ناغانی، ۱۳۹۵، ص ۳۲). پس از پالایش منابع و انتخاب سفرنامه‌های مرتبط با موضوع پژوهش، این اسناد به ترتیب زمانی و براساس حضور مسافر در شیراز دسته‌بندی شدند. در راستای تحلیل محتوای کمی داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار اطلس^۱ به بررسی فراوانی‌های هریک از بخش‌ها و زیربخش‌های مختلف که در نظر مسافر در خصوص آستانه شهر شیراز مورد توجه قرار گرفته است، پرداخته شد. تلاش بر این بود که دیدگاه‌ها و

برداشت‌های مسافران از آستانه‌ها، دروازه‌ها، چشم‌اندازهای دشت شیراز و تأثیر این عوامل بر درک و ادراک آن‌ها از شهر شیراز بررسی شود. این داده‌ها به‌طور منظم در قالب جدولی گردآوری شدند تا امکان تحلیل‌های مقایسه‌ای و استنتاجات دقیق فراهم گردد.

یافته‌های پژوهش

واکاوی آستانه‌های شهر شیراز در سفرنامه‌ها

در مرحله اول، با استفاده از کتاب‌های فهرست توصیفی سفرنامه‌ها به زبان‌های انگلیسی، فرانسوی و آلمانی، تعداد ۳۹ سفرنامه شناسایی شد. علاوه بر این، ۳ سفرنامه دیگر از طریق جستجوی آزاد در منابع مختلف آنلاین و فیزیکی به دست آمد که مجموعاً ۴۲ سفرنامه برای بررسی اولیه گردآوری شد. پس از مرور ابتدایی این مجموعه، ۲۵ سفرنامه انتخاب شدند که اطلاعات مرتبط با موضوع پژوهش، یعنی آستانه‌های تاریخی شهر شیراز، را در خود داشتند. این سفرنامه‌ها محتوای مفیدی را در خصوص ورودی‌ها، دروازه‌ها، و فضای شهری شیراز در دوره‌های مختلف تاریخی ارائه می‌دادند (جدول ۲). اطلاعات و مشاهداتی که ارتباط مستقیم و واضح‌تری با مفهوم «آستانه» و ویژگی‌های ورودی شهر شیراز داشتند، از سایر اطلاعات تفکیک شدند. این فرآیند کمک کرد تا داده‌های مرتبط‌تر برای تحلیل آستانه‌های تاریخی و معنایی شهر شیراز گردآوری شوند.

جدول ۲. فهرست سفرنامه‌های نهایی

ردیف	سال	نام سفرنامه	نویسنده	ورود از	خروج به
۱	۱۶۱۴	سفرنامه دن گارسیاد سیلوا فیگوئروا سفیر اسپانیا در دربار شاه عباس اول	دن گارسیاد سیلوا فیگوئروا	لار	اصفهان
۲	۱۶۳۲	سفرنامه تاورنیه	ژان باتیست تاورنیه	اصفهان	بندر عباس
۳	۱۶۷۳	سفرنامه شاردن	ژان شاردن	اصفهان	بندر عباس
۴	۱۶۷۲	India and Persia A New Account of East	جان فرایر	لار	اصفهان
	۱۶۷۶	سفرنامه یوهان اشترویس	یوهان اشترویس	اصفهان	بندر عباس
۵	۱۷۶۵	سفرنامه کارستن نیبور	کارستن نیبور	بوشهر	بوشهر
۶	۱۷۸۶	از بنگال به ایران در سال های ۱۷۸۶-۱۷۸۷	ویلیام فرانکلین	بوشهر	بوشهر
۷	۱۸۱۷	Travels In Georgia Persia Armenia Ancient Babylonia	رابرت کرپوتر	تخت جمشید	اصفهان
۸	۱۸۲۰	Narrative of a Residence in Koordistan , and on the Site of Ancient Nineveh	کلادوس جیمز ریچ	بوشهر	-
۹	۱۸۲۵	Travels from India to England	جیمز ادوارد الکساندر	بوشهر	اصفهان
۱۹	۱۸۴۰	سفرنامه اوژن فلاندن به ایران	اوژن فلاندن	اصفهان	بوشهر
۱۱	۱۸۴۲	ایران در یک قرن پیش	چارلز جیمز ویلز	اصفهان	اصفهان
۱۲	۱۸۵۱	ایران و ایرانیان	یاکوب ادوارد پولاک	اصفهان	بوشهر
۱۳	۱۸۶۵	A Journey Through the Caucasus and the InteErior of Persia	اگوستوس هنری مون سی	اصفهان	بوشهر
۱۴	۱۸۷۵	Through Persia by caravan	آرتور آرنولد	اصفهان	بوشهر
۱۵	۱۸۸۰	سفرنامه یوشیدا ماساهارو	یوشیدا ماساهارو	بوشهر	اصفهان
۱۶	۱۸۸۱	شش ماه در ایران	ادوارد استاک	بوشهر	لار
۱۷	۱۸۸۶	My life as an explorer	آسون آندرس هدین	اصفهان	بوشهر
۱۸	۱۸۸۷	From London to Bokhara and a ride through Persia	لو مسوریه	اصفهان	بوشهر
۱۹	۱۸۸۹	ایران و قضیه ایران	جرج ناتانیل کرزن	اصفهان	بوشهر
۲۰	۱۸۹۳	ده هزار میل در ایران	سر پرسی سایکس	بوشهر	اصفهان
۲۱	۱۸۹۷	Through Persia from the gulf to the Caspian	فرانسیس برادلی برت	بوشهر	اصفهان
۲۲	۱۸۹۹	سفرنامه یه ناگا تویوکیچی در ایران و اناتولی	یه ناگا تویوکیچی	بوشهر	اصفهان
۲۳	۱۹۰۳	ایران در گذشته و حال	ابراهام ویلیامز جکسن	اصفهان	یزد
۲۴	۱۹۰۵	Across Persia	البوت کراوشی ویلیامز	بوشهر	اصفهان
۲۵	۱۹۰۷	تاریخ سیاسی و اقتصادی جنوب غربی ایران	آرنولد تی ویلسون	بوشهر	اصفهان

آستانه‌های تاریخی شیراز در سفرنامه‌های صفویه

شیراز در دوران حکومت صفویان یکی از شهرهای مهم ایران به شمار می‌رفت و پس از اصفهان، دومین شهر بزرگ کشور محسوب می‌شد. این شهر در آن زمان دارای نه دروازه بود و حصار آن، منطقه وسیعی را دربر می‌گرفت (افسر، ۱۳۵۳، ص ۱۲۰). دروازه‌ها نه تنها به عنوان مرزهای کالبدی شهر عمل می‌کردند، بلکه نمادهایی از هویت و تاریخ آن دوران بودند که هر کدام داستانی از شکوه این شهر را بازگو می‌کردند.

سفرنامه‌های سده هفدهم میلادی، در هیئت آینه‌هایی چندوجهی، تصویری زنده و گاه متناقض از آستانه‌های شهر شیراز در روزگار صفویه پیش چشم می‌نهند؛ گویی هر مسافر، با عبور از دروازه‌های کهن، نه تنها به شهری تاریخی پا می‌نهد، بلکه به ژرفای ذهن و عاطفه

خود در برابر فضایی سحرانگیز نیز وارد می‌شود. آنجا که مرز میان خاک و خیال، میان واقعیت کالبدی و انتظار ذهنی در آستانه‌ها به هم می‌رسد، روایت‌ها شکل می‌گیرند: گاه با تحسین، گاه با افسوس. در نخستین سال‌های قرن هفدهم میلادی، دن گارسیاد سیلوا فیگوئرا از دروازه فسا وارد شیراز شد، و دروازه را نه چونان مدخلی استوار که بسان ساختاری نشسته بر ویرانه‌های دیواری فرسوده توصیف می‌کند. منظره شهر از دور برایش پرشکوه می‌نمود، اما چون به کوچه‌ها قدم نهاد، زیبایی آن تصویر دوردست درهم شکست، و خانه‌ها و کوچه‌های بی‌سامان به دیده آمد. مسیر حرکت به سوی دروازه آهن، در میان باغ‌هایی با نام غریب «باغ‌های آندوه»، نه تنها تغییری در حال و هوایش نیآورد، بلکه تضادی غم‌انگیز میان زیبایی طبیعی پیرامون و بی‌نظمی کالبدی شهر را پررنگ‌تر

طبیعت و پریشانی کالبد، چنان است که آستانه‌ها، بیش از آن که فقط مرز ورود باشند، به نمادهایی از شکوهی ناتمام بدل می‌گردند.

آستانه‌های تاریخی شیراز در سفرنامه‌های دوره افشاریه و

زندیه

در دوره افشاریه، پس از سقوط شهر اصفهان به دست محمود افغان، شیراز نیز در معرض تحولات خشونت‌بار سیاسی و نظامی قرار گرفت و در نهایت به محاصره نیروهای افغان درآمد. این محاصره که حدود ۹ ماه به طول انجامید، علی‌رغم مقاومت گسترده و دلیرانه ساکنان شهر، سرانجام به دلیل گسترش قحطی، کمبود منابع و شیوع بیماری‌های فراگیر، به سقوط شیراز انجامید (طباطبایی، ۱۳۹۲، صص ۱۴۵-۱۴۸). پیامد این رخدادها، تخریب گسترده بخش‌هایی از بافت شهری و پیرامونی شیراز بود؛ به‌گونه‌ای که بناهای تاریخی، باغ‌ها و آبادی‌های واقع در اطراف حصار شهر آسیب‌های جدی دیدند. کرامت‌الله افسر، دوران حکومت نادرشاه بر شیراز را از تیره‌ترین مقاطع تاریخ این شهر می‌داند (افسر، ۱۳۵۳، صص ۱۷۴)، چراکه حجم و شدت ویرانی‌ها به اندازه‌ای بود که حتی با تلاش‌های گسترده بعدی نیز جبران نشد.

با استقرار حکومت زندیه و به قدرت رسیدن کریم‌خان زند، برنامه‌های نظام‌مند برای بازسازی و سامان‌دهی شیراز در دستور کار قرار گرفت. با این حال، شواهد تاریخی نشان می‌دهد که علیرغم این اقدامات، شهر هرگز به سطح شکوه و رونق دوران صفویه و اتابکان بازنگشت. یکی از نخستین اقدامات کریم‌خان، مرمت و تقویت قلعه شیراز با هدف افزایش توان دفاعی شهر و پیشگیری از تهدیدات احتمالی بود. افزون بر این، او به بزرگان و فرماندهان سپاه دستور داد تا در شهر عمارت‌هایی بزرگ و شاخص احداث کنند؛ سیاستی که به تدریج موجب فاصله گرفتن سیمای شهری شیراز از وضعیت ویران و کهنه پیشین و شکل‌گیری نظمی تازه در کالبد شهر شد (عقیلی و همکاران، ۱۳۹۷، صص ۱۱۸-۱۲۰).

در دوره حکومت کریم‌خان زند، تعداد دروازه‌های شهر به شش عدد کاهش یافت و در پی آن، محدوده حصار شهری نیز کوچک‌تر شد (افسر، ۱۳۵۳، صص ۱۸۰) (شکل ۱). در مقابل هریک از این دروازه‌ها، میدان‌هایی وسیع ایجاد گردید که با درختان سایه‌دار آراسته شده بودند و نقش فضاهای مکث و عبور را ایفا می‌کردند. این ساختار فضایی، تا پایان دوره قاجار با همان نام‌ها و ویژگی‌ها حفظ شد و با توسعه تدریجی شهر، دروازه‌ها و باغ‌های پیرامونی، به درون بافت شهری راه یافتند و در دل آن محصور شدند.

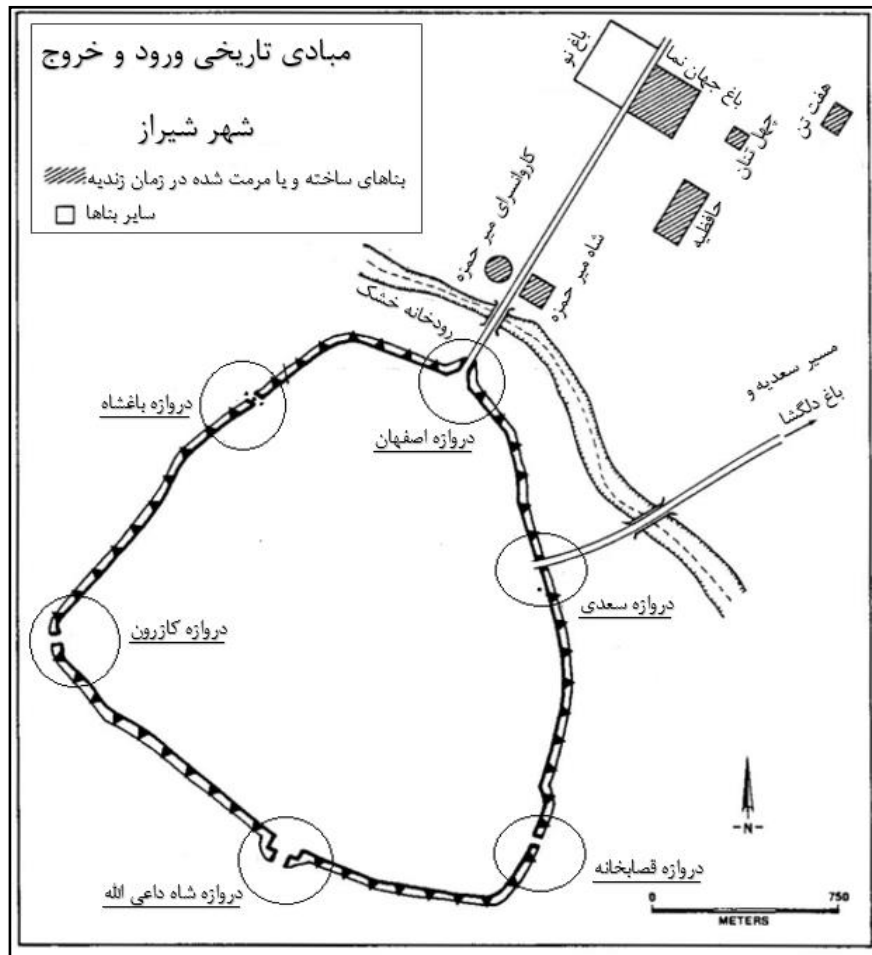
کرد. با این‌همه، در هنگام خروج از شهر به سوی اصفهان، جاده‌هایی مستقیم و هموار، با دو کران آراسته به خانه‌های خوش‌ساخت و باغ‌هایی رو به گسترش، بار دیگر ذهن او را به تصویری رؤیایی از شیراز پیوند زدند (Figueroa, ۱۶۶۷, pp. ۱۱۲-۱۱۴).

چند دهه بعد، ژان باتیست تاورنیه که میان سال‌های ۱۶۳۲ تا ۱۶۶۸ میلادی به شیراز رسید، شهری در دل جلگه‌ای حاصلخیز و آرمیده میان کوه‌های سنگی یافت. او، به‌جای ستایش، با لحنی انتقادی از دیوارهای خشتی و فروریزته‌ای سخن می‌گوید که کسی را یارای مرمت آن‌ها نبود. در حاشیه شمال غربی شهر، خیابانی وسیع می‌بیند که در آن سه میله‌ی سنگی سربرافراشته‌اند؛ ابزارهایی رمزآلود و شاید مأموریتی نظارتی، که جایگاه آستانه‌ها را نه فقط در مرزبندی کالبدی، که در نظام اجتماعی شهر نیز آشکار می‌سازند؛ چراکه به گفته او، نحوه قرارگیری این میله‌ها به‌گونه‌ای بوده که می‌توانستند جنسیت رهگذران را آشکار کنند (تاورنیه، ۱۳۸۳، صص ۳۳۶).

در دهه ۱۶۷۰ میلادی، ژان شاردن با عبور از بند امیر و پل نو، به دشتی سبز و فراخ در حاشیه شهر می‌رسد که در آن جویباری روان، پیوسته جاری بود و پیکره خاک را با روح آب و سرسبزی درآمیخته بود (Chardin, ۱۷۳۵, pp. ۱۹۸-۲۰۳). هم‌زمان، یوهان اشترویس نیز شیراز را شهری در دل دره‌ای می‌بیند که با تپه‌ها احاطه شده، و تنها دروازه‌ای در مسیر اصفهان باقی مانده؛ گذرگاهی با سقفی استوار، مزین به نگاره‌های جانوران و نگاشته‌هایی بر دیوارهای بزرگ آن، که از عظمت گذشته حکایت می‌کرد. بقایای دروازه‌ها و دیوارهای شهر، در نگاه او، نه نشانی از انحطاط، بلکه اثری از وسعت و شکوه پیشین شهر بودند که هنوز از دل خاک سربرآورده بودند (اشترویس، ۱۴۰۲، صص ۱۵۷-۱۵۹).

سرانجام، جان فرایر که در حدود سال ۱۶۸۲ میلادی به شیراز قدم گذاشت، چشم‌انداز شهر را آمیخته‌ای از تاکستان‌های گسترده و تفرج‌گاه‌های بیرونی یافت که جلوه‌ای دل‌انگیز به اطراف شهر بخشیده بودند. اما همین زیبایی، در تضاد تلخ با نبود خندق، برج و استحکامات دفاعی، ذهن او را درگیر دوگانگی نقش و ظاهر شهر کرد؛ گویی شهری چنان دلپذیر، در برابر هجوم زمان و حادثه، بی‌پناه ایستاده است (Fryer, ۱۶۹۸, pp. ۲۴۹-۲۴۸).

چنین است که در مجموع توصیفات سفرنامه‌نویسان این دوره، آستانه‌های شهری شیراز در سده یازدهم هجری، سیمایی دوگانه دارند: از یک‌سو جلوه‌ای مسحورکننده از پیوند باغ و دشت، از دیگرسو چهره‌ای فرسوده از دیوارهایی فروریزته، دروازه‌هایی بی‌نگهبان، و سامانی که شاید زمانی بوده و اکنون در لابه‌لای سطور مسافران، به رؤیا بدل شده است. این تقابل میان طراوت

شکل ۱. مبادی تاریخی ورود و خروج شیراز (منبع: نگارندگان)

دفاعی، نقش مهمی در نظام حفاظتی شیراز ایفا می‌کرد. ورود و خروج از شهر مستلزم ارائه گذرنامه به نگهبانان بود و دروازه‌ها در شب بسته می‌شدند. نیبور در عبور از دروازه قرآن، آن را بنایی فرسوده توصیف می‌کند و سیمای کلی شهر را تصویری محو و اندوه‌بار از خرابه‌ها می‌داند که تنها چند بنای مذهبی در آن برجستگی دارند (نیبور، ۱۳۵۴، صص ۶۴-۶۵؛ ۱۵۱).

در دهه ۱۷۸۰ میلادی، ویلیام فرانکلین تصویری متفاوت و منظم‌تر از شیراز ارائه می‌دهد. او از دیواری مستحکم با برج‌هایی منظم و خندقی عمیق پیرامون شهر یاد می‌کند که کارکردی آشکارا دفاعی داشته‌اند. فرانکلین همچنین به شش دروازه اصلی شهر اشاره می‌کند: باغ شاه، شاه میرزا حمزه، سعدی، قصابخانه، شاه داعی و کازرون. این دروازه‌ها، علاوه بر کارکرد ارتباطی و امنیتی، حامل معانی تاریخی، مذهبی و محلی بودند و با نظمی شبانه‌روزی گشوده و بسته می‌شدند. عبور از آن‌ها بدون اجازه ممکن نبود و نگهبانان

در میانه قرن هیجدهم میلادی، هم‌زمان با فروکش کردن آشفته‌گی‌های سیاسی و استقرار نسبی نظم در سایه حکومت زندیان، سیاحان اروپایی متعددی به ایران و از جمله شیراز سفر کردند. سفرنامه‌های کارستن نیبور و ویلیام فرانکلین، از مهم‌ترین منابعی هستند که تصویری عینی از وضعیت کالبدی، امنیتی و اجتماعی شیراز در این دوره ارائه می‌دهند. در این روایت‌ها، آستانه‌ها و دروازه‌های شهری صرفاً به‌عنوان عناصر کالبدی مرزی معرفی نمی‌شوند، بلکه به‌مثابه گلوگاه‌های انتظامی، نمادهای اعتبار شهری و واسطه‌هایی میان اقتدار حاکمیت و تجربه زیسته شهروندان نقش‌آفرینی می‌کنند.

نیبور در سال ۱۷۶۵ میلادی، شیراز را شهری واقع در دشتی حاصلخیز توصیف می‌کند که با دیوارهایی برگرفته از الگوی قلعه‌های نظامی محصور شده است. به روایت او، تنها حدود یک‌سوم محدوده درون حصار دارای بافتی منسجم و فعال بوده و بخش‌های گسترده‌ای از شهر یا به صورت خرابه و یا زمین‌های رها شده باقی مانده بودند. خندق پیرامون شهر، به‌عنوان کمربندی

به‌عنوان قاب‌هایی برای مشاهده و ادراک کل منظومه شهری عمل می‌کردند و در امتداد باغ‌ها، چنارستان‌ها، تپه‌زارها و آرامگاه‌های فرهنگی، بستری برای شکل‌گیری نخستین دریافت از سیمای شیراز پدید می‌آوردند.

نخستین گزارش‌ها متعلق به رابرت کریپورتر است که در فاصله سال‌های ۱۸۱۷ تا ۱۸۱۹ میلادی، شیراز را در قالب دشتی حاصلخیز با پوشش درختان سرو و چنار توصیف می‌کند؛ دشتی که علیرغم جلوه‌ای دلپذیر، با فروپاشی دیوارهای ساخته‌شده توسط کریم‌خان زند، از اقتدار کالبدی پیشین خود تهی شده و ساختار تدافعی آن به ویرانه‌هایی بدل گشته بود. این سیاح به وجود شش دروازه اصلی در آن زمان اشاره دارد که همگی مستقیماً به دشت پیرامون شهر منتهی می‌شدند و یکی از آن‌ها، دروازه اصفهان، در مجاورت آرامگاه حافظ قرار داشته و این همجواری، پیوندی میان مرز کالبدی شهر و نمادهای فرهنگی و حافظه جمعی برقرار می‌ساخته است (Porter, ۱۸۲۱, p. ۶۹۴).

کلادوس جیمز ریچ نیز در سال‌های ۱۸۲۰ تا ۱۸۲۱ [وی در سال ۱۸۲۱ به مرض وبا در شیراز درگذشت]، ضمن تأکید بر حاصلخیزی دشت شیراز، از تضاد میان سرسبزی شهر با کوه‌های پیرامونی خشک یاد کرده، و اقلیم شهر را معتدل می‌داند که در اثر احاطه طبیعی کوهستانی پدید آمده است. این هماهنگی طبیعی، از دید او نه‌تنها عاملی برای سکونت‌پذیری شهر بوده بلکه به سازمان فضایی آن نیز انسجام می‌بخشیده است (Rich, ۱۸۳۶, pp. ۲۰۹-۲۱۰).

در توصیف جیمز ادوارد الکساندر از سال‌های ۱۸۲۵-۱۸۲۶، پس از عبور شبانه از مسیری مملو از پوشش گیاهی، شیراز بامدادان در هیئت دشتی گسترده به چشم می‌آید که از هر سو به تپه‌های کم‌ارتفاع محدود شده و اگرچه فاقد تنوع در پوشش گیاهی است، اما به مدد ردیف‌های درختان چنار، سرو و صنوبر در اطراف باغ‌ها، نمایی دلپذیر پدید آورده است. وی به استواری دیوارهای شهر اشاره می‌کند که در فواصل منظم با سنگ‌های گرد و برج‌های مستحکم ترکیب شده‌اند، و دروازه‌هایی با کارکردهای امنیتی و دفاعی در کنار باروهای دارای جان‌پناه، منظومه‌ای منسجم برای حفاظت از شهر ایجاد کرده‌اند (Alexander, ۱۸۲۷, ۱۲۴).

اوژن فلاندن که در سال‌های ۱۸۴۰ تا ۱۸۴۱ از شیراز بازدید کرده، مسیر ورود به شهر را از سرازیری تنگه الله‌اکبر توصیف می‌کند؛ جایی که کوه‌های بلند در دو سوی آن قرار گرفته و دشتی سبز و پرتراوت در سمت راست، منظری چشم‌نواز و باشکوه پدید می‌آورد. او با اشاره به تخریب حصار شهر توسط آقامحمدخان قاجار که تا زمان سفرش بازسازی نشده بود، بر وجود دوازده محله، شش

مستقر در هر دروازه بر ترددها نظارت داشتند (فرانکلین، ۱۳۵۸، صص ۱۷-۱۸).

در کنار این ساختارهای دفاعی و اداری، نشانه‌های فرهنگی نیز در پیوندی معنادار با آستانه‌های شهری قرار داشتند. فرانکلین از آرامگاه حافظ، واقع در نزدیکی دروازه شاه میرزا حمزه، و آرامگاه عبدالرحیم‌خان، فرزند کریم‌خان زند، یاد می‌کند (فرانکلین، ۱۳۵۸، ص ۳۳). این همجواری نشان می‌دهد که آستانه‌ها در این دوره، صرفاً عناصر کالبدی یا نظامی نبودند، بلکه به‌عنوان فضاهایی چندلایه، نقش پیونددهنده میان قدرت سیاسی، حافظه تاریخی و فرهنگ شهری را ایفا می‌کردند. در مجموع، توصیف‌های سفرنامه‌نویسان دوره افشاریه و زندیه، از آستانه‌هایی حکایت دارد که درهم‌تنیدگی کارکردهای کالبدی، امنیتی، اجتماعی و نمادین، جایگاهی راهبردی در نظم فضایی و حکمرانی شهری شیراز داشته‌اند.

آستانه‌های تاریخی شیراز در سفرنامه‌های دوره قاجاریه

پس از آنکه آقا محمدخان قاجار موفق به تسخیر شیراز شد، بسیاری از محله‌ها، از جمله محله لک‌ها، به همراه حصار زیبا و استوار آن درهم فرو ریخت (Bosworth, ۲۰۰۷, p. ۴۸۱). خندق گسترده‌ای که روزگاری به‌عنوان مانعی دفاعی برای شهر عمل می‌کرد، با گل پر شده بود و اثری از شکوه و عظمت گذشته‌اش باقی نمانده بود. دروازه‌های شهر که همچنان شش دروازه دوران زندیه بودند، به‌عنوان نمادهای تاریخی، در همان وضعیت پیشین باقی ماندند. محله‌ها همان ۱۱ محله قدیمی بودند که بی‌آنکه تغییری در آن‌ها ایجاد شود، همچنان بر جایی که روزگاری مهد فرهنگ و تمدن بود، سایه می‌افکندند (افسر، ۱۳۵۳، ص ۲۲۴). در این دوران، مردم شیراز برای تردد در این فضای نیمه‌ویران و پر از خرابه‌ها، به جز دروازه‌ها، از قسمت‌هایی از خندق‌های پر شده با گل استفاده می‌کردند. این بخش‌ها که به نام «کل» شناخته می‌شدند، به نوعی شریان‌های ارتباطی در دل ویرانه‌ها بودند. از جمله کل‌های معروف شهر می‌توان به «کل شاهزاده قاسم» و «کل مشیر» اشاره کرد، که یادگارهایی از گذشته بودند.

در طی سده نوزدهم و اوایل قرن بیستم، شهر شیراز در نگاه سیاحان و سفرنامه‌نویسان اروپایی و آسیایی، به‌ویژه از منظر آستانه‌ها، ورودی‌ها و دروازه‌های شهری، چهره‌ای چندلایه و پیچیده از خود به نمایش می‌گذارد که آمیخته‌ای از افول کالبدی، شکوه طبیعی، و پیوندهای فرهنگی-تاریخی را بازتاب می‌دهد. در این دوره، ورودی‌های شهر نه‌فقط به‌مثابه نقاط عبوری، بلکه

در دهه‌های پایانی سده نوزدهم، نویسندگانی چون یوشیدا ماسهارو، ادوارد استاک، آندرس هدین، لو مسوریه و جرج ناتانیل کرزن، بیش از پیش بر بُعد منظرین آستانه‌ها تأکید دارند. چشم‌انداز ورود به شهر از تنگه الله‌اکبر، با سروها، گنبدهای آبی، باغ‌های سرسبز، مناره‌های طلایی، و آرامگاه حافظ و سعدی، به‌سان پرده‌ای از یک نقاشی چینی، ذهن مسافران را مجذوب می‌کرد. دروازه قرآن، در این توصیف‌ها جایگاهی ویژه دارد: بنایی مرمت‌شده با بالاطاقی نوک‌تیز که قرآنی سنگین در بالای آن قرار داده شده بود و همراه با چشم‌انداز دشت، تپه‌ها، و سازه‌های معماری، نمایشی آیینی و زیباشناختی از ورود به شهر ارائه می‌داد (Hedin, ۱۹۲۵, p. ۳۵).

در گزارش‌های متأخر، همچون نوشته‌های ویلیامز جکسن، الیوت ویلیامز و آرنولد ویلسون، جلوه‌هایی از بی‌نظمی کالبدی همچون دروازه‌های آویزان، خندق‌های بی‌استفاده و مسیرهای ناهموار به چشم می‌خورد؛ در عین حال، پیوند دروازه‌ها با باغ‌هایی چون چهل‌تن، هفت‌تن، باغ تخت و دریاچه مهارلو، آستانه‌ها را به‌مثابه گذرگاه‌هایی منظرین در حافظه فضایی شهر تثبیت می‌کرد (کرزن، ۱۳۷۳، صص ۱۱۳-۱۳۵).

در مجموع، آستانه‌های شهر شیراز در دوره قاجاریه، اگرچه از منظر کالبد دچار تزلزل و ویرانی بودند، اما به‌واسطه پیوند با چشم‌اندازهای طبیعی، آرامگاه‌های فرهنگی و خاطره‌های جمعی، جایگاه خود را در ساختار ذهنی و تاریخی شهر حفظ کرده بودند؛ فضاهایی که مرز کالبدی شهر را به قلمروهای نمادین، طبیعی و ادراکی پیوند می‌دادند.

با توجه به اطلاعاتی که از منابع مکتوب و سفرنامه‌ها پیرامون آستانه‌های تاریخی شهر شیراز به دست آمد، به‌منظور عینیت‌بخشی به تصاویری که در نتیجه توصیفات حاصل از سفرنامه‌ها در ذهن شکل گرفته، جدول ۳ تدوین گردیده است. این کار به‌منظور فراهم آوردن ارتباطی دقیق‌تر میان متون مکتوب و تصاویر تاریخی، به ویژه در راستای تحلیل آستانه‌ها و ورودی‌های شهر، انجام گرفته است.

دروازه اصلی و ارگی مستحکم در مرکز شهر تأکید دارد و چنین ساختاری را گواهی بر نظم سیاسی و اداری شهر در دل ویرانی کالبدی پیرامون آن می‌داند (فلاندن، ۱۳۵۶، صص ۳۲۷-۳۲۸). چارلز جیمز ویلز در بازه زمانی ۱۸۴۲ تا ۱۸۵۷ میلادی، تجربه ورود به شیراز را پس از عبور از کوهستان‌های خشک و رسیدن به سرچشمه رکن‌آباد و باغ‌های اطراف، نعمتی روح‌نواز می‌داند، هرچند به تناقض میان طراوت طبیعی و وجود باتلاق‌هایی که موجب آلودگی و بیماری شده‌اند نیز اشاره دارد. او فضای دره‌ای شیراز را با کوه‌هایی مه‌آلود و سربه‌فلک‌کشیده احاطه‌شده می‌بیند و جاده‌ی خوش‌منظره‌ی ورودی را گذرگاهی مستقیم به کوچه‌باغ‌های شهر می‌داند (Wills, ۱۸۸۶, pp. ۲۲۳-۲۲۴).

یاکوب ادوارد پولاک در دهه ۱۸۵۰، بر ساختار دایره‌وار تاریخی شهر تأکید کرده و از نابودی دیوارها در دوران قاجار سخن می‌گوید. از نظر او، زیبایی شیراز تنها به درون شهر محدود نبوده بلکه در حومه آن، به‌ویژه در باغ‌های سایه‌دار و نهرهای آرام، جلوه‌ای چشمگیر می‌یافته که آستانه‌های شهری را در بستری شاعرانه تعریف می‌کرده است (پولاک، ۱۳۶۸، ص ۷۸).

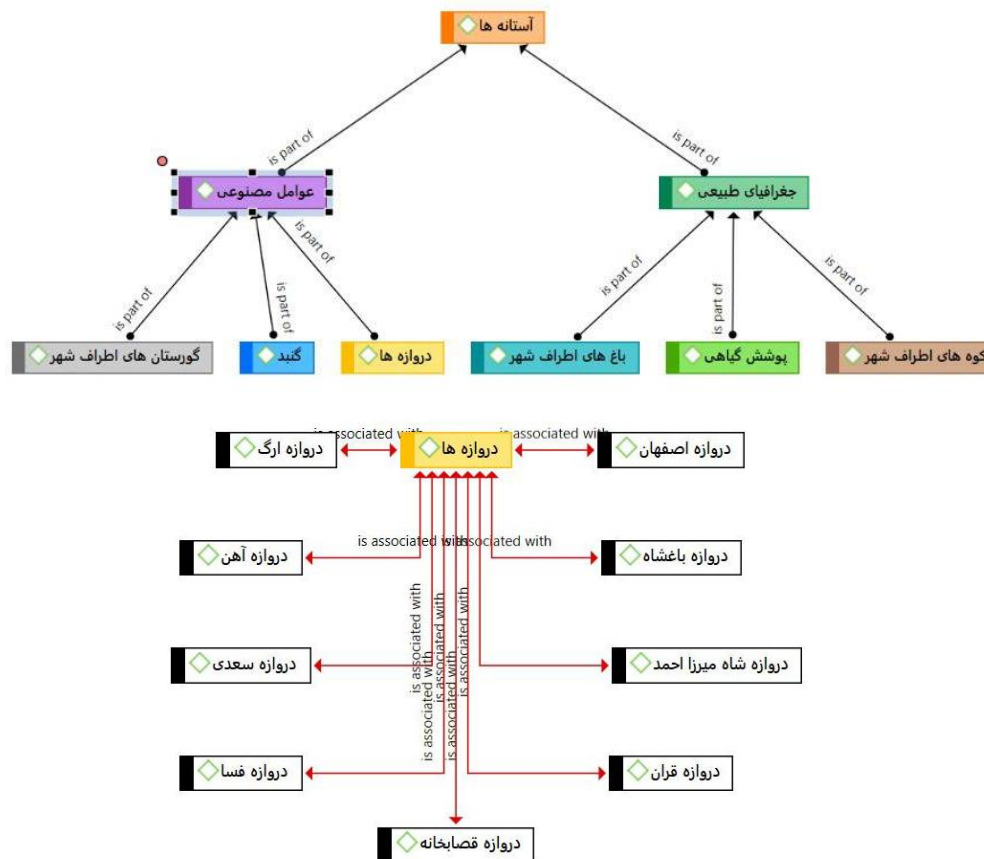
در همین راستا، اگوستوس هنری مون سی به باغ‌های حاشیه‌ای شهر اشاره دارد که در زمان او متروک شده و تنها نشانه‌هایی از زیبایی گذشته‌شان باقی مانده بود؛ باغ‌هایی که پر از درختان سرو، انار و گل‌های زرد بودند و دروازه‌ای نیز در انتهای آن‌ها قرار داشت (Mounsey, ۱۸۷۲, p. ۲۲۳). توصیف آرتور آرنولد در سال‌های ۱۸۷۵ تا ۱۸۷۶ نیز مؤید همین منظره است. وی یکی از زیباترین چشم‌اندازهای ایران را در دشت شیراز می‌بیند، جایی که تپه‌ها، گورستان‌ها، چنارستان‌ها و آرامگاه سعدی با گنبدهای آبی و مناره‌ها، ترکیبی خیال‌انگیز از فرهنگ، طبیعت و معماری می‌سازند. دروازه اصفهان را دروازه‌ای مملو از گل در میان سروهای بلند توصیف کرده که بر فراز آن، مسجدی روباز دیده می‌شده و در مجموع، شیراز را حاصل اتصال سه دره اصلی می‌داند که مسیرهای ارتباطی آن را با اصفهان، بوشهر و شمال‌شرق فراهم می‌کرده‌اند (Arnold, ۱۸۷۷, pp. ۱۱۸-۱۲۰).

جدول ۳. تصاویر مبادی و درگاه‌های ورود به شیراز

تصویر	توصیف	عنصر بارز
 <p data-bbox="261 491 431 520">M. Louis Dubeux</p>	<p>در متون سفرنامه‌ها به حضور عنصر گنبد در چشم‌انداز شیراز اشاره شده است. ادوارد استاک، لومسوریه، جورج ناتانیل کرزن و فرانسیس برادلی میرت از سه گنبد آبی‌رنگ یاد کرده‌اند. در تصویر پیش‌رو نیز سه گنبد مربوط به حرم حضرت شاهچراغ، حرم سید علاءالدین حسین و حرم سید میر محمد قابل مشاهده است (Stack, ۱۸۸۲, pp. ۵۰-۵۱; Curzon, ۱۸۹۲, p. ۱۰۲).</p>	<p>حرم حضرت شاهچراغ، حرم حضرت سیدعلاءالدین حسین، گنبد سید میر محمد (دوره قاجار)</p>
 <p data-bbox="224 737 472 764">Daulier Deslandes André</p>	<p>اوژن فلاندن اشاره کرده است که تنگه الله اکبر به‌صورت سرازیری بوده و در دو طرف آن کوه‌های مرتفعی قرار دارد. در سمت راست این تنگه، از دشت وسیع و سرسبزی و در سمت چپ از جوی رکن‌آباد یاد کرده است. فرانسیس برادلی میرت نیز در توصیف دورنمای این تنگه آورده است که هر مسافری پس از مشاهده این منظره، به درون شهر شیراز مجذوب می‌شود و اگر در پایان سفر خود این صحنه را ببیند، تصویر آن برای همیشه در خاطرش باقی خواهد ماند (Flandin, ۱۸۵۱, p. ۲۱۸-۲۱۹).</p>	<p>شهر شیراز از قاب تنگه الله اکبر ۱۶۷۳ م</p>
 <p data-bbox="215 1066 480 1094">Annemarie Schwarzenbach</p>	<p>در مورد دروازه قرآن و قرآن شناخته‌شده بر فراز آن، سخنان بسیاری در سفرنامه‌ها آمده است. این دروازه یکی از دروازه‌های پر بازدید شهر شیراز بوده و در گذر زمان دگرگونی‌های زیادی را تجربه کرده است. همواره در نگارش‌های مسافران از آن یاد شده و به‌راستی می‌توان گفت که دروازه قرآن یکی از جاذبه‌های برجسته شیراز است. این دروازه بیش از دیگر دروازه‌های شهر، به مسافران احساسی از ورود به شهر و پایان سفر را منتقل می‌کند (Hedin, ۱۹۲۵, p. ۳۵).</p>	<p>دروازه قرآن (دوره پهلوی اول)</p>
 <p data-bbox="261 1367 431 1394">Antoin Sevruguin</p>	<p>در اکثر سفرنامه‌ها از پوشش گیاهی اطراف شیراز و درختان سرو آن یاد شده است. تصویر مقابل نیز به زمین‌های حاصلخیز اما ناباد اطراف شهر اشاره دارد، همراه با درختانی که به دلیل جنگ‌های مکرر، شمار آنها رو به کاهش می‌رفت و این آثار در قلم کارستن نیبور به وضوح قابل مشاهده است (نیبور، ۱۳۵۷، ص ۱۵۱). همچنین، فرانسیس برادلی-بیرت به باغ‌های فراوانی که حومه شهر را پوشانده‌اند و شامل درختان چنار و سرو می‌شوند اشاره کرده است. در مجموع، قامت سروهای شیراز همواره در نگاه مسافران، درخششی خاص داشته است (Bradley-Birt, ۱۹۱۰, p. ۱۲۷).</p>	<p>پوشش گیاهی اطراف شهر شیراز (قاجاریه)</p>
 <p data-bbox="321 1661 391 1688">شین وادا</p>	<p>در سفرنامه‌های مختلف به دروازه‌های شیراز اشاره شده است؛ از جمله دروازه باغشاه در سمت شمال غربی شهر. ویلیام فرانکلین بیان کرده است که این دروازه در نزدیکی ارگ شهر قرار دارد و به عنوان یکی از ورودی‌های مهم شهر شناخته می‌شده است (فرانکلین، ۱۳۵۸، صص ۱۷-۱۸). همچنین، فیگورا در توصیفات خود این دروازه را با نام "دروازه آهن" معرفی کرده است، که احتمالاً به نوع مصالح یا استحکام آن اشاره داشته است. این دروازه نقش مهمی در معماری و هویت شهر شیراز ایفا می‌کرده است (Figuroa, ۱۶۶۷, pp. ۱۱۴-۱۱۵).</p>	<p>دروازه باغشاه در سال ۱۳۰۸ ه.ش</p>
 <p data-bbox="261 1955 431 1982">Antoin Sevruguin</p>	<p>باغ‌های شیراز در سفرنامه‌ها توجه بسیاری را جلب کرده است. باغ‌ها و مزارع، با شکستن یکنواختی دشت، به شهر طراوت و سرسبزی بخشیده‌اند. پوشش دامس‌ها رو این مناظر را به نقاشی‌های چینی تشبیه کرده و از درختان انبوه یاد کرده است (ماساها، ۱۳۷۳، ص ۱۱۳). جرج کرزن نیز که در فصل زمستان از شیراز بازدید کرده، به‌رغم سرمای هوا، به درختان سرو بلند قامت در منظر شهر اشاره دارد. فرانسیس برادلی میرت به درختان شیراز به‌ویژه درختان سرو توجه ویژه‌ای داشته و این شهر را "شهر سرو" می‌داند، تأکیدی که نشان‌دهنده اهمیت درختان در هویت طبیعی و فرهنگی شیراز است (Curzon, ۱۸۹۲, p. ۱۰۴).</p>	<p>زمین‌ها و باغ‌های اطراف دشت شیراز در سال‌های ۱۸۸۰-۱۹۳۰ م</p>

در راستای تحلیل محتوای کمی داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار Atlas.ti به بررسی فراوانی‌های هریک از بخش‌ها و زیربخش‌های مختلف که در نظر مسافر در خصوص آستانه شهر شیراز مورد توجه قرار گرفته است، پرداخته شد. روایت‌هایی که مسافران در خصوص چشم‌انداز دشت شیراز و آستانه‌های ورودی این شهر ارائه داده‌اند، شامل دو بخش اصلی می‌شوند: جغرافیای طبیعی اطراف شهر و عناصر مصنوعی که دست بشر ساخته است. جغرافیای طبیعی، به‌ویژه کوه‌های اطراف دشت شیراز و گیاهان و درختانی که در پیرامون شهر قرار دارند، نقش برجسته‌ای در توصیف منظر شهر ایفا می‌کنند. در کنار این، عناصر مصنوعی نظیر دروازه‌ها، گنبدها به‌عنوان نمادهای شهری و مرزهای ورودی شهر، در ذهن مسافران تصویری خاص و معنادار از شیراز به‌وجود می‌آوردند. نمودار شکل ۲ ارتباط میان این عوامل و زیر مجموعه‌های آنها در کنار فراوانی دفعات پرداختن به موضوعات ذکر شده در نوشته‌های مسافران را بیان می‌کند.

زمانی که مسافر در آستانه ورود به شهر شیراز قرار می‌گرفته است، پیش از حس حضور در شهر، تصویری را در ذهن خود پدید می‌آورد که این تصویر متشکل از آسمان شیراز در کنار گیاهان، دشت و بوته‌های گل و درختان در میان کوه‌هایی که گردگرد شهر شیراز قرار گرفته‌اند و همچنین سه گنبد آبی‌رنگ مابین سبزی حاصل از طبیعت دشت شیراز و گورستان مجاور شهر در دیدگاه مسافر ثبت و توسط دروازه‌های شهر این تصویر تکمیل شده است. بارها در میان متن‌های حاصل از نوشته‌های مسافران دیده شده که این تصویر را به تابلوی نقاشی شبیه کرده‌اند و همچنین به هوای پاکیزه و نشاط‌آوری که از دشت شیراز حاصل می‌شده در میان این تصویر چشم‌نواز و بوی خوش گیاهان تازه و گل‌های موجود در دشت یک شروع دل‌انگیز و سرشار از حال خوب را در خاطر مسافر جهت ورود به شیراز پدید می‌آورده و همین امر باعث کمال‌گرایی وی در خصوص بناهای موجود در میان کوچه‌های شهر شیراز شده است.

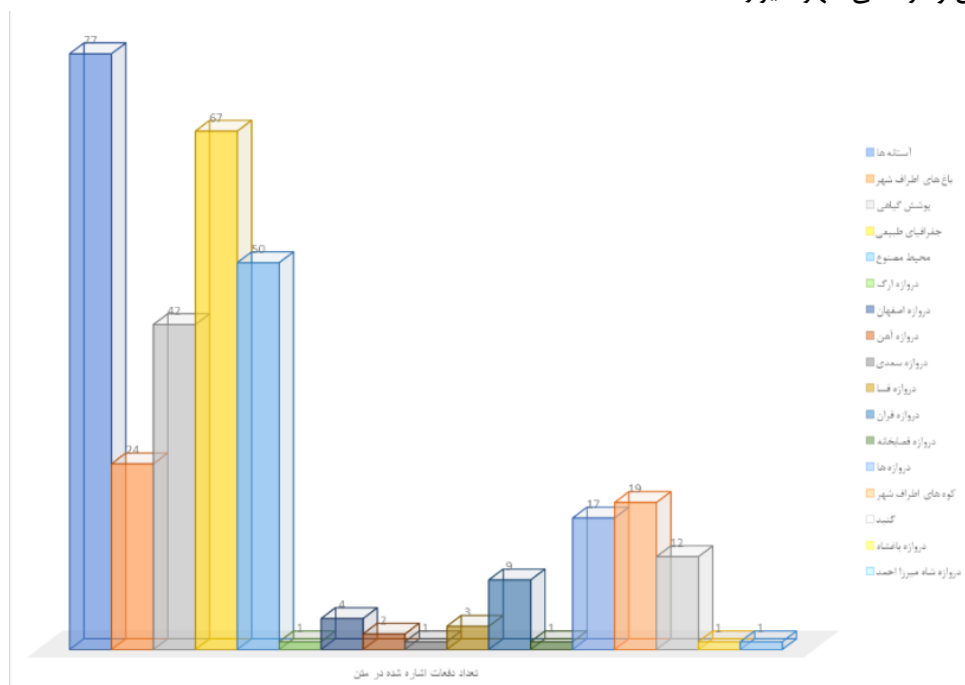

شکل ۲. تحلیل محتوای داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار Atlas.ti (منبع: نگارندگان)

کوه‌ها و گیاهان اطراف شهر و همچنین عناصر مصنوعی مانند دروازه‌ها و گنبدها است. این آمار توصیفی می‌تواند به روشن‌تر شدن

شکل ۳ برگرفته از دیدگاه‌های مختلف مسافران در سفرنامه‌ها تعداد دفعات اشاره به هر یک از بخش‌های مختلف آستانه‌های شهر در سفرنامه‌ها را نشان می‌دهد، که شامل جغرافیای طبیعی مانند

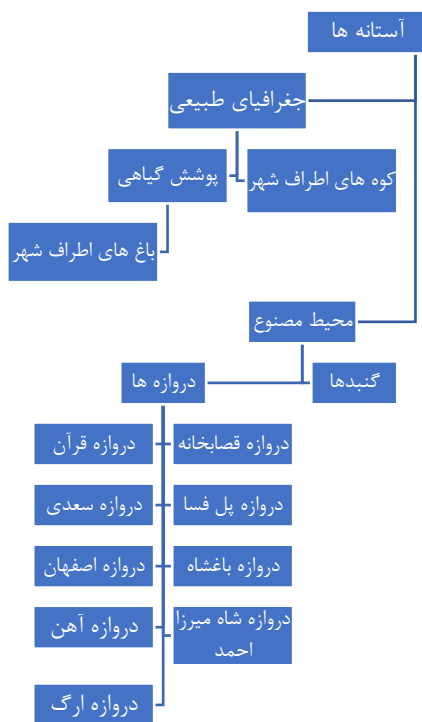
الگوهای ذکر شده در توصیفات مسافران و تحلیل عمیق‌تر ساختارهای جغرافیایی و فرهنگی شهر شیراز کمک کند.

شکل ۳. توزیع تعداد اشاره به موضوعات مختلف در متن سفرنامه‌ها. منبع: نگارندگان.

می‌دهد که در شکل ۳ جمع بندی شده است (شکل ۴).

این ترکیب از طبیعت و معماری، نمایی از آستانه‌های تاریخی شیراز را به‌عنوان یک مرز میان دنیای خارج و درون شهر بازتاب

شکل ۴. زیر مجموعه آستانه‌ها (منبع: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

شیراز با طبیعت دل‌انگیز، آثار تاریخی شگفت‌انگیز و ارزش‌های فرهنگی بی‌نظیر خود، همواره مورد توجه ویژه سیاحان و تاریخ‌نگاران قرار گرفته است. این شهر نه تنها به واسطه طبیعت همیشه سرسبز شناخته می‌شود، بلکه به دلیل جایگاه ویژه‌اش در تاریخ ادبیات فارسی همواره به عنوان مقصدی فرهنگی و معنوی در جهان شهرت داشته است. علاوه بر این، وجود آثار باستانی و مجموعه‌های تاریخی بی‌شماری که در اطراف شیراز قرار دارند، از دیگر دلایل اصلی جذابیت این شهر برای گردشگران بوده است. مسافران در طول تاریخ از مسیرهای مختلفی به سمت شیراز حرکت می‌کردند که براساس یافته‌های این پژوهش، بیشترین ترددها از مسیرهای اصفهان و بوشهر صورت گرفته است. مسافران در این مسیرها ناچار به عبور از راه‌های دشوار و جاده‌های پرپیچ‌وخم کوهستانی بوده‌اند. آنچه در بررسی دقیق سفرنامه‌ها به وضوح مشاهده می‌شود، تجربه حسی و ادراکی خاصی است که مسافران هنگام رسیدن به ورودی دشت شیراز داشتند. پس از تحمل سختی‌های مسیر، لحظه‌ای که مسافران برای نخستین بار به دشت پهناور شیراز می‌نگریستند، منظره درختان سرو، کوه‌های استوار و تاکستان‌های سرسبز، همچون تابلویی از بهشت برای آنان نمایان می‌شد و تمامی خستگی راه را از تنشان می‌زدود. مسافران پس از عبور از دروازه دشت شیراز، یعنی دروازه قرآن، با مشاهده معماری با شکوه و قرآن معروف آن، دوباره با موجی از شگفتی و نشاط مواجه می‌شدند. این دروازه، نه تنها به عنوان یک ورودی کالبدی به شهر، بلکه به عنوان نمادی از تاریخ و فرهنگ غنی شیراز در اکثر سفرنامه‌ها برجسته شده است. با عبور از سکانس‌های متوالی کوه‌ها، کتل‌ها و چشم‌اندازهای طبیعی، مسافران با رسیدن به این دروازه‌های تاریخی به ارزش‌های معماری و پیشینه تمدنی شهر پی می‌بردند.

اما پس از عبور از این آستانه‌ها و رسیدن به بافت درونی شهر، تصویری متفاوت از آنچه در ابتدا تصور کرده بودند، برای مسافران گشوده می‌شد. با وجود تلاش‌های گسترده کریم‌خان زند برای بازسازی و احیای شیراز، بسیاری از مسافران کوچه‌ها را خاکی و خانه‌ها را فاقد ظرافت‌های معماری مورد انتظار می‌دیدند. به رغم اینکه کریم‌خان در راستای بازگرداندن شکوه تاریخی شهر کوشیده بود، اما به نظر می‌رسد که این اقدامات نتوانسته بودند شیراز را به زیبایی دوران صفوی بازگردانند. آستانه‌های ورودی شهر، به ویژه دروازه‌ها، در توصیفات سیاحان نقش کلیدی در شکل‌گیری اولین تصاویر ذهنی آنان از شیراز ایفا کرده‌اند. این دروازه‌ها نه تنها مکان‌هایی برای گردهمایی و

پاسداشت شخصیت‌های مهم، بلکه نمادی از پیوند شهر با عالم معنوی و فرهنگی بودند. در میان آن‌ها، دروازه قرآن به دلیل جایگاه خاصش در آثار سیاحان خارجی جایگاهی ممتاز دارد.

با گذشت زمان و توسعه کالبدی، بسیاری از این دروازه‌ها از موقعیت اصلی خود جابجا شده یا در دل بافت مدرن محصور گشتند. این جابجایی‌ها و تخریب‌ها موجب شده تا هویت تاریخی و مرزهای کالبدی شهر در روند تغییرات معاصر نادیده گرفته شود. امروزه دیگر مرز میان فضای شهری و محیط بیرون به وضوح گذشته قابل درک نیست و سکانس‌های ورود و خروج، معنای سنتی خود را از دست داده‌اند. این پژوهش با تأکید بر منابع سفرنامه‌ها، تلاش کرد تا آستانه‌های تاریخی شیراز را از دیدگاه مسافران تحلیل کند. تحلیل‌های ارائه شده که شامل توصیف‌های جغرافیایی، معماری و فرهنگی است، درک بهتری از تحولات شهری شیراز در گذر زمان و ضرورت بازشناسی نقش آستانه‌ها در هویت شهری معاصر فراهم می‌آورد.

منابع

- احمدی، محمدرضا، هوایی، فاطمه (۱۳۹۸)، بازشناسی دروازه‌های شهر شیراز؛ نمونه موردی: دوره زندیه، فصلنامه علمی پژوهش‌های مرمت و مطالعات معماری ایرانی/اسلامی، سال دوم، شماره پنج.
- اسماعیلی مهرا حمید، بیگدلی علی، ادیسی مهربی (۱۳۹۶)، بررسی اخلاق اجتماعی ایرانیان در سفرنامه‌های اروپایی (سفرنامه‌های دوره صفویه و قاجار)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی؛ ۸ (۲۹): ۷۱-۹۲.
- اشترویس، یوهان (۱۴۰۲)، سفرنامه یوهان اشترویس، سفرنامه و ماجراهای برده‌ی هلندی در دوره‌ی شاه سلیمان صفوی، ترجمه ساسان طهماسبی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- اعطا، علی، اعتصام، ایرج و شاهچراغی، آزاده (۱۳۹۹)، جستاری روایت‌پژوهانه پیرامون باغ ایرانی از نظرگاه متون و سفرنامه‌ها (نمونه موردی: باغ‌های تهران در دوره قاجار)، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، ۱۲ (۱): ۲۴۷-۲۸۰.. doi: ۱۰,۲۲۰۵۹/jasal.۲۰۲۰,۷۸۶۲۰
- افسر، کرامت اله، (۱۳۵۳)، تاریخ بافت قدیمی شیراز، تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی.
- اکبری، منوچهر و علائی، سعید (۱۴۰۳)، بررسی محتوایی سفرنامه‌های عصر قاجار. متن پژوهی/ادبی، ۲۸ (۱۰۱): ۶۳-۸۶.
- doi: ۱۰,۲۲۰۵۴/itr.۲۰۲۱,۵۴۵۷۲,۳۲۰۶
- بهرامزاده، محمد و مسعود دادبخش (۱۳۹۸)، سفرنامه‌ها و سفرنامه نویسان دوره صفویه، مطالعات ایران شناسی سال ۵ زمستان ۱۳۹۸ شماره ۱۵، ۱-۱۵.
- پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۸)، ایران و ایرانیان، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات خوارزمی.

- Bosworth, Clifford Edmund. (۲۰۰۷). *Historic cities of the Islamic world / edited by C. Edmund Bosworth*. Boston : Brill Leiden
- Bradley-Birt, F. B. (۱۹۱۰). *Persia: Through Persia from the Gulf to the Caspian*. London: J. B. Millet.
- Chardin, J. (۱۷۳۵). *Voyages Du Chevalier Chardin en Perse*, Paris: Aux Depens De La Compagnie.
- Curzon, G. N. C. (۱۸۹۲). *Persia and the Persian Question (Vol. ۲)*. London: Longmans, Green & Company.
- Figuroa, García de Silva (۱۶۶۷). *L' Ambassade de D. Garcias de Silva Figuroa en Perse, traduite de l'espagnol par M. de Wicquefort*. Paris: Louis Billaine.
- Fryer, J. (۱۶۹۸). *A New Account of East-India and Persia*, London: R. Chiswell.
- Hedin, S. A. (۱۹۲۵). *My Life as an Explorer*. New York: Garden City Publishing Company.
- Mounsey, A. H. (۱۸۷۲). *A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia*. London: Smith, Elder & Company.
- Porter, R. K. (۱۸۲۱). *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia During the Years ۱۸۱۷, ۱۸۱۸, ۱۸۱۹, and ۱۸۲۰*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Rich, C. J. (۱۸۳۶). *Narrative of a Residence in Koordistan, and on the Site of Ancient Nineveh*, London: J. Duncan.
- Stack, E. (۱۸۸۲). *Six Months in Persia*. London: Putnam.
- Stalder, L. (۲۰۰۹). *Turning Architecture Inside out: Revolving Doors and Other Threshold Devices*. *Journal of Design History*, ۲۲(۱), ۶۹-۷۷.
- Van Gennep, Arnold (۱۹۶۰), *The Rites Of Passage*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wills, C. J. (۱۸۸۶). *Persia as it is, sketches of modern life and character*. London: Sampson Low.
- References: (Bibliography-Romanized)**
- Abdi, S. A. D., Golzar, A. and Zoodranj, S. (۲۰۲۴). The image of Iranian culture and civilization in Abu Dolf's travelogue. *Iranian Civilization Research*, 6(۱), ۲۶۹-۲۹۰. doi: ۱۰,۲۲۱۰۳/jic.۲۰۲۴,۲۳۲۹۶,۱۳۱۷. [In Persian]
- Afsar, K. (۱۹۷۴). *History of Old Urban Fabric of Shiraz*. Tehran: National Monuments Association Publications. [In Persian]
- Aghili, S. A., Jafari, A. and Najafi Barzegar, K. (۲۰۱۹). *Historical Evaluation and Analysis of Social and Economic Measures of Karim Khan Zand in Shiraz*. *Research Journal of Iran Local Histories*, 7(۱۳), ۱۱۳-۱۲۸. doi: ۱۰,۳۰۴۷۳/lhst.۲۰۱۹,۵۵۹۴ [In Persian]
- Ahmadi, M. & Havaei, F. (۲۰۲۰). *Recognition of the inscriptions of a Safavid building in Shiraz (Case*
- تاجیک، مهرناز، کاشانی جو، خشیاری (۱۳۹۹)، طراحی آستانه شهری با رویکرد راهبرد توسعه شهری (نمونه موردی: ورودی شرقی شهریار)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۶۹)، سفرنامه تاورنیه، ترجمه ابوتراب نوری، به تصحیح حمید شیرانی، انتشارات کتابخانه سنایی و کتابفروشی تأیید اصفهان.
- رحیم‌زاده، پریسا و اهری، زهرا. (۱۴۰۰). دروازه در شهرهای سده‌های نخست اسلامی ایران (علمی پژوهشی). *مطالعات معماری ایران* ۹ (۱۷)، ۷۷-۹۶. doi: ۱۰,۲۲۰۵۲/۹,۱۷,۷۷..۹۶
- شعله، مهسا (۱۳۸۵)، دروازه‌های قدیم در خاطر جمعی شهر معاصر ریشه یابی رشته‌های خاطره‌ای، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۷، صفحات ۱۷-۲۶.
- طایفی، عاطفه (۱۴۰۱)، بازخوانی سیر تحولات ابنیه اصفهان بر اساس نقاشی‌های سفرنامه نویسان اروپایی، فردوس هنر، سال ۳ تابستان ۱۴۰۱ شماره ۹
- طباطبایی، جواد (۱۳۹۲)، سقوط اصفهان به روایت کروسینسکی، انتشارات مینوی خرد.
- عایسی، مسعود، حاتمی ناغانی، بهمن، (۱۳۹۵)، تحلیل محتوایی مقالات علمی با استفاده از متن کاوی در مهندسی صنایع، دانشگاه یزد، دانشکده مهندسی صنایع.
- عبدی، صلاح الدین، گلزار، ابودر و زودرنج، صدیقه (۱۴۰۳). تصویر فرهنگ و تمدن ایرانی در سفرنامه ابودلف. *پژوهشنامه تمدن ایرانی*، ۱(۶)، ۲۶۹-۲۹۰. doi: ۱۰,۲۲۱۰۳/jic.۲۰۲۴,۲۳۲۹۶,۱۳۱۷,۲۹۰
- عقیلی، سیداحمد، جعفری، علی‌اکبر و نجفی برزگر، کریم (۱۳۹۷). ارزیابی و تحلیل تاریخی اقدامات اجتماعی و اقتصادی کریم‌خان زند در شیراز. *پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۷ (شماره اول - پیاپی ۱۳- پاییز و زمستان ۹۷)، ۱۱۳-۱۲۸. doi: ۱۰,۳۰۴۷۳/lhst.۲۰۱۹,۵۵۹۴
- فرانکلین، ویلیام (۱۳۵۸)، مشاهدات سفر از بنگال به ایران در سال‌های ۱۷۸۶-۱۷۸۷ میلادی، ترجمه محسن جاوید، مرکز ایرانی تحقیقات تاریخی.
- فلاندن، اوژن (۱۳۵۶)، سفرنامه اوژن فلاندن به ایران، ترجمه حسین نور صادقی، تهران: انتشارات اشراقی.
- کرزن، جرج (۱۳۷۳). ایران و قضیه ایران. ج. ۲. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- گروتو، یورگ (۱۳۷۵)، زیبا شناختی در معماری، ترجمه: جهان‌شاه پاکزاد، عبدالرضا همایون، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- یوشیدا، ماسهارو (۱۳۷۳)، سفرنامه یوشیدا ماسهارو (نخستین فرستاده ژاپن به ایران در دوره قاجار ۹۸-۱۲۹۷ ه.ق)، مترجمان هاشم رجب‌زاده و ی.ئی. ئی، یاه موسسه چاپ و انتشارات استان قدس رضوی.
- نیبور، کارستن (۱۳۵۴)، سفرنامه کارستن نیبور، ترجمه پرویز رجبی، انتشارات توکا.
- Alexander, J. E. (۱۸۲۷). *Travels from India to England in the Years ۱۸۲۵-۲۶*. London: Allen.
- Arnold, A. (۱۸۷۷). *Through Persia by Caravan*. London: Tinsley.

- Aisi, M & Hatami Naghani, B. (۲۰۱۶). Content Analysis of Scientific Articles Using Text Mining in Industrial Engineering. Yazd University. [In Persian]
- Akbari, M. and Alaei, S. (۲۰۲۴). Content Analysis of Travelogues from the Qajar Era. *Literary Text Research*, 28(۱۰۱), ۶۳-۸۶. doi: ۱۰.۲۲۰۵۴/ltr.۲۰۲۱.۵۴۵۷۲.۳۲۰۶. [In Persian]
- Alexander, J. E. (۱۸۲۷). Travels from India to England in the Years ۱۸۲۵-۲۶. London: Allen.
- Arnold, A. (۱۸۷۷). Through Persia by Caravan. London: Tinsley.
- Bahramzadeh, M. & Dadbakhsh, M. (۲۰۱۹). Travelogues and Travel Writers of the Safavid Era. *Iranian Studies*, ۵(۱۵), ۱-۱۵. [In Persian]
- Bosworth, Clifford Edmund. (۲۰۰۷). Historic cities of the Islamic world / edited by C. Edmund Bosworth. Boston: Brill Leiden
- Bradley-Birt, F. B. (۱۹۱۰). Persia: Through Persia from the Gulf to the Caspian. London: J. B. Millet.
- Chardin, J. (۱۷۳۵). Voyages Du Chevalier Chardin en Perse, Paris: Aux Depens De La Compagnie.
- Curzon, G. N. C. (۱۹۹۴). Persia and the Persian Question (Vol. ۲). (G. A. Vahid Mazandarani, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Curzon, G. N. C. (۱۸۹۲). Persia and the Persian Question (Vol. ۲). London: Longmans, Green & Company.
- Esmaili Mehra, H., Beygdeli, A & Edrisi Mehri, M. (۲۰۱۷). Study of Iranians' Social Ethics in European Travelogues (Safavid and Qajar Period Travelogues). *History of Islamic Culture and Civilization*, ۸(۲۹), ۷۱-۹۲. URL: <http://tarikh.maaref.ac.ir/article-۱-۱۹۱-en.html> [In Persian]
- Eta, A., Etesam, I. and Shahcheraghi, A. (۲۰۲۰). A Narrative Inquiry about Persian Gardens from Travel Literature and Journals' Point of View Case Study: Tehran Gardens in the Qajar Period. *Sociology of Art and Literature*, 12(۱), ۲۴۷-۲۸۰. doi: ۱۰.۲۲۰۵۹/jsal.۲۰۲۰.۷۸۶۲۰. [In Persian]
- Figuroa, García de Silva (۱۶۱۷). L' Ambassade de D. Garcias de Silva Figuroa en Perse, traduite de l'espagnol par M. de Wicquefort. Paris: Louis Billaine.
- Flandin, E. (۱۹۷۷). Eugène Flandin's Travelogue to Iran (H. Noor Sadeghi, Trans.). Tehran: Eshraghi Publications. [In Persian]
- Franklin, W. (۱۹۷۹). Travel Observations from Bengal to Iran in the Years ۱۷۸۶-۱۷۸۷ (M. Javid, Trans.). Iranian Center for Historical Research. [In Persian]
- Fryer, J. (۱۶۹۸). A New Account of East-India and Persia, London: R. Chiswell.
- Grutter, J. (۱۹۹۶). Aesthetics in Architecture (J. Pakzad & A. R. Homayoun, Trans.). Tehran: Shahid Beheshti University. [In Persian]
- study: Khan School). *Religious culture approach*, ۲(۸), ۱۲۳-۱۴۳. [In Persian]
- Hedin, S. A. (۱۹۲۵). My Life as an Explorer. New York: Garden City Publishing Company.
- Mounsey, A. H. (۱۸۷۲). A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia. London: Smith, Elder & Company.
- Niebuhr, C. (۱۹۷۵). Carsten Niebuhr's Travelogue (P. Rajabi, Trans.). Tehran: Tuka Publications. [In Persian]
- Polak, J. E. (۱۹۸۹). Polak's Travelogue (Persien: das Land und seine Bewohner) (K. Jahandari, Trans.). Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian]
- Porter, R. K. (۱۸۲۱). Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia During the Years ۱۸۱۷, ۱۸۱۸, ۱۸۱۹, and ۱۸۲۰. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Rahimzadeh, P. and Ahari, Z. (۲۰۲۲). A Study of City Gates in Early Islamic Cities of Iran. *Journal of Iranian Architecture Studies*, 9(۱۷), ۷۷-۹۶. doi: ۱۰.۲۲۰۵۲/۹.۱۷.۷۷. [In Persian]
- Rezaei Nadoshan, M., Daneshpour, A & Behzadfar, M. (۲۰۲۱). Evolution of Hazrat Masoumeh Shrine with Emphasis on Entry Hierarchy from Safavid to Qajar Era. *Iranian Architectural Studies*, ۸(۱۶), ۸۱-۱۰۴. doi: ۱۰.۲۲۰۵۲/۱.۱۶.۸۱ [In Persian]
- Rich, C. J. (۱۸۳۶). Narrative of a Residence in Koordistan, and on the Site of Ancient Nineveh, London: J. Duncan.
- Sholeh, M. (۲۰۰۶). Ancient Gates in the Collective Memory of Contemporary City: Rooting Memory Strands. *Journal of Fine Arts*, ۲۷, ۱۷-۲۶. [In Persian]
- Stack, E. (۱۸۸۲). Six Months in Persia. London: Putnam.
- Stalder, L. (۲۰۰۹). Turning Architecture Inside out: Revolving Doors and Other Threshold Devices. *Journal of Design History*, 22(۱), ۶۹-۷۷.
- Struys, J. (۲۰۲۳). Johann Struys' Travelogue: The Travelogue and Adventures of a Dutch Slave during Shah Safi's Reign (S. Tahmasbi, Trans.). Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Tabatabai, J. (۲۰۱۳). The Fall of Isfahan According to Krusinski. Tehran: Minoye Kherad Publications. [In Persian]
- Tayefi, A. (۲۰۲۲). Rereading the Evolution of Isfahan's Buildings Based on European Travel Writers' Paintings. *Ferdows Honar*, ۳ (۹). doi: ۱۰.۳۰۵۰۸/fhja.۲۰۲۴.۵۴۹۶۸۵.۱۱۲۵ [In Persian]
- Tajik, M. & Kashanijoo, K. (۲۰۲۰). Urban Threshold Design with Urban Development Strategy Approach (Case Study: Eastern Entrance of Shahriar). Islamic Azad University, Ghods City Branch. [In Persian]
- Van Gennep, Arnold (۱۹۶۰), The Rites of Passage, Chicago: University of Chicago Press.
- Wills, C. J. (۱۸۸۶). Persia as it is, sketches of modern life and character. London: Sampson Low.

Yoshida, M. (۱۹۹۴). Yoshida Masaharu's Travelogue (Japan's First Envoy to Iran during the Qajar Era ۱۸۸۰-۱۸۸۱) (H. Rajabzadeh & Y. N. Ya, Trans.). Razavi Holy Province Printing and Publishing Institute [In Persian].